

LBRIS

We know
books

Alberto Manguel

ISTORIA LECTURII

Ediția a II-a revizuită și adăugită

Traducere din limba engleză de
ALEXANDRU VLAD

ORION

CUPRINS

<i>Mulțumiri</i>	7
<i>Introducere</i>	11
ULTIMA PAGINĂ	15
Ultima pagină	17
MODURI DE LECTURĂ	41
Citirea umbrelor	43
Cititorii tăcuți	59
Cartea memoriei	75
A învăța să citești	87
Prima pagină lipsă	107
Lectura imaginii	119
Să ți se citească	135
Forma cărții	153
Lectura în intimitate	179
Metafore ale lecturii	195
PUTERILE CITITORULUI	209
Începuturi	211
Orânduitorii universului	221
Citirea viitorului	237
Cititorul simbolic	249
A citi în interior	263
Să furi cărți	275
Autorul ca cititor	285

Traducătorul ca cititor.....	299
Lectura interzisă.....	317
Nebunul cu cartea.....	331
 PAGINILE ALBE DE LA SFÂRȘIT.....	 349
Paginile albe de la sfârșit.....	351
 <i>Note</i>	 363
<i>Credit foto</i>	403
<i>Indice de nume</i>	407

LBRIS

We know
books

ULTIMA PAGINĂ

„Citiți ca să trăiți.“

GUSTAVE FLAUBERT, *Scrisoare către
domnișoara de Chantepie*, iunie 1857

O comunitate universală a cititorilor. De la stânga la dreapta, de sus în jos: tânărul Aristotel, de Charles Degeorge; Virgiliu, de Ludger tom Ring cel Bătrân; Sfântul Dominic, de Fra Angelico; Paolo și Francesca, de Anselm Feuerbach; doi studenți islamici, de un ilustrator anonim; copilul Iisus citind în Templu, de discipoli ai lui Martin Schongauer; mormântul lui Valentine Balbiani, de Germain Pilon; Sfântul Ieronim, de un discipol al lui Giovanni Bellini; Erasmus în cabinetul său, de un gravor necunoscut.

ULTIMA PAGINĂ

Cu o mână lăsată să-i atârne moale pe lângă trup și cu cealaltă dusă la frunte, tânărul Aristotel, așezat într-un jilț capitonat, cu picioarele confortabil încrucișate, citește, relaxat, un sul desfășurat în poală. Într-un portret pictat la cincisprezece secole după moartea sa, poetul Virgiliu, cu turban și barbă, ținând cu mâna o pereche de ochelari pe nasul său osos, întoarce paginile însemnate cu roșu ale unui volum. Așezat pe treapta lată a unei scări, sprijinindu-și ușor bărbia cu mâna dreaptă, Sfântul Dominic e absorbit de cartea pe care o ține deschisă pe genunchi, nepăsător față de lume. Doi îndrăgostiți, Paolo și Francesca, se strâng unul în altul sub un copac și citesc un vers care-i va duce în mormânt; Paolo, ca și Sfântul Dominic, își atinge bărbia cu mâna; Francesca ține cartea deschisă, marcând cu două degete pagina la care nu vor ajunge niciodată. În drum spre școala de medicină, doi studenți islamici din secolul XII se opresc ca să consulte un pasaj dintr-una din cărțile pe care le duc cu ei. Arătând cu degetul spre pagina din dreapta a unei cărți deschise pe genunchiul lui, pruncul Iisus le explică ceea ce citește bătrânilor din Templu, în timp ce aceștia, uimiți și neîncrezători, întorc zădarnic paginile exemplarelor lor în căutarea unui contraargument.

Frumoasă ca atunci când era vie, urmărită de privirile atente ale unui câine de salon, nobila milaneză Valentina Balbiani frunzărește paginile unei cărți de marmură, pe lespede a unui mormânt pe care se află sculptată, în basorelief, imaginea trupului ei vlăguit. Departe de orașul aglomerat, în nisip și printre pietre încinse, Sfântul Ieronim, precum un bătrân naverist în așteptarea trenului, citește un manuscris de dimensiunea unui tabloid în timp ce, într-un colț, un leu tolănit îl ascultă.

De la stânga la dreapta, de sus în jos: *Un poet mogul*, de Muhammad Ali; *biblioteca Templului Haeinsa din Coreea*; *Izaak Walton*, de un artist englez anonim din secolul XVIII; *Maria Magdalena*, de Emmanuel Benner; *Dickens susținând o lectură*; un tânăr pe cheiurile Parisului.

Marele cărturar umanist Desiderius Erasmus îi împărtășește prietenului său Gilbert Cousin o glumă din cartea pe care tocmai o citește, deschisă pe un pupitru din fața lui. Îngenuncheat printre flori de leandru, un poet indian din secolul XVII își mângâie barba în timp ce reflectează asupra versurilor pe care tocmai le-a citit cu voce tare, ca să le pătrundă întreaga savoare, strângând cartea cu legătură prețioasă în mâna stângă. În picioare, în fața unui șir lung de rafturi grosolan cioplite, un călugăr coreean scoate una dintre cele optzeci de mii de tăblițe de lemn din care e compusă *Tripitaka Koreana*, veche de șapte secole, pe care o ține apoi ridicată în fața ochilor, citind cu atenție, în tăcere. „Învață să taci“ e sfatul dat de autorul anonim al vitraliului ce înfățișează

De la stânga la dreapta: O mamă învățându-și copilul să citească, de Gerard ter Borch; Jorge Luis Borges, de Eduardo Comesaña; o scenă în pădure, de Hans Toma.

portretul pescarului și eseistului Izaak Walton citind dintr-o cârticică, pe malul râului Itchen, lângă catedrala Winchester.

Goală-puşcă, o Maria Magdalena bine coafată, care nu pare să se căiască, stă tolănită pe o pânză întinsă pe-o stâncă, în sălbăticie, citind un mare volum ilustrat. Făcând uz de talentul său actoricesc, Charles Dickens ține în față un exemplar al unuia dintre romanele sale, din care urmează să citească în fața unui public entuziast. Aplecat peste unul dintre parapetele de piatră de deasupra Senei, un tânăr e adâncit în lectura unei cărți (ce carte e?) pe care o ține deschisă în fața lui. Iritată sau doar plictisită, o mamă îi ține cartea fiului ei roșcovan, care încearcă să urmărească cuvintele, cu mâna dreaptă pe pagină. Jorge Luis Borges, orb, strânge din ochi ca să audă mai bine cuvintele unui cititor nevăzut. Într-o pădure adumbrită, așezat pe un trunchi acoperit de mușchi, un băiat ține cu amândouă mâinile o cârticică din care citește într-o tăcere blândă, stăpân al timpului și al spațiului.

Toți aceștia sunt cititori, iar gesturile lor, îndeletnicirea, plăcerea, responsabilitatea și puterea care decurg din citit sunt identice cu ale mele.

Nu sunt singur.

La vârsta de patru ani, am descoperit pentru prima oară că pot citi. Văzusem de nenumărate ori literele despre care știam (pentru că așa mi se spusese) că denumeau imaginile sub care se aflau. Mi-am dat seama că băiatul desenat cu linii groase și negre, îmbrăcat în pantaloni scurți,

roșii, și cămașă verde (aceeași pânză roșie și verde din care erau croite toate imaginile din carte: câini, pisici, copaci și mame înalte și subțiri), se regăsea cumva, în același timp, în contururile negre și riguroase de sub el, ca și cum trupul lui ar fi fost dezmembrat în trei elemente precise: brațul și torsul, b; capul tăiat, perfect rotund, o; și picioarele lălâi, atârănând, y (*boy* – „băiat“ în limba engleză). Am desenat doi ochi și un zâmbet pe fața rotundă și am umplut cercul gol al torsului. Dar acolo era mai mult: știam că, pe lângă faptul că figurile acelea corespundeau băiatului de deasupra lor, ele puteau să-mi spună cu precizie ce făcea băiatul, ale cărui brațe erau rășchirate, iar picioarele, depărtate unul de altul. Băiatul aleargă, sugerează imaginile. Nu sărea, cum m-aș fi putut gândi, nu pretindea că ar fi fost ținut în loc, nici nu juca un joc ale cărui reguli și scop îmi erau necunoscute. Băiatul aleargă.

Și totuși aceste revelații erau acte obișnuite de invocare, mai puțin interesante, pentru că altcineva le îndeplinise în locul meu. Alt cititor – bona mea, probabil – explicase figurile și, acum, de fiecare dată când paginile se deschideau la imaginea băiatului exuberant, eu știam ce înseamnă figurile de sub el. Aflam o plăcere în asta, dar din ce în ce mai seacă. Lipsea elementul-surpriză.

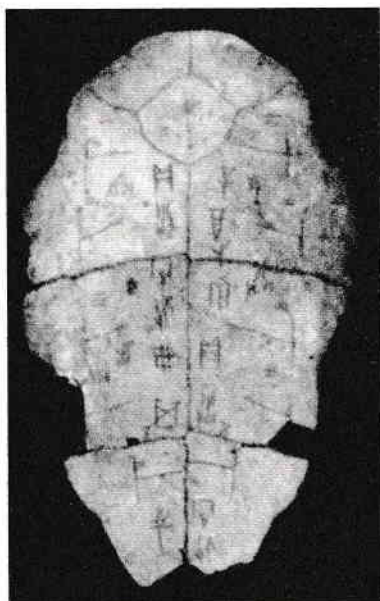
Apoi, într-o zi, de la geamul unei mașini (nu-mi amintesc acum destinația respectivei călătorii), am zărit un panou undeva, la marginea șoselei. Nu aveam cum să mă uit la el prea multă vreme; se poate ca mașina să fi oprit pentru un moment, se poate să fi încetinit îndeajuns cât să văd, mari și vagi, niște forme asemănătoare celor din cartea mea, dar pe care nu le mai văzusem niciodată până atunci. Și totuși, dintr-odată, am știut ce reprezintă; le-am auzit în cap, liniile negre și spațiile albe s-au metamorfozat într-o realitate solidă, sonoră, purtătoare de sens. Eu însumi realizasem toate astea. Nimeni altcineva nu făcuse vrăji în locul meu. Eu și aceste forme ne găseam față în față, într-un dialog tăcut, plin de respect. Din moment ce puteam transforma niște simple linii într-o realitate vie, eram atotputernic. Puteam citi.

Nu mai știu care era cuvântul de pe panoul de odinioară (parcă îmi amintesc vag de un cuvânt cu mai mulți de „A“ în el), dar știu că atunci am reușit să înțeleg ceva la care înainte puteam doar să privesc, iar această impresie rămâne tot atât de vie astăzi pe cât trebuie să fi fost atunci. Era ca și cum aș fi dobândit un simț cu totul nou, astfel încât, acum, anumite lucruri nu mai erau alcătuite doar din ceea ce ochii mei

puteau vedea, urechile mele puteau auzi, limba mea putea gusta, nasul meu putea mirosi, degetele mele puteau pipăi, ci și din ceva ce trupul meu putea descifra, traduce, roști, citi.

Cititorii de cărți, în a căror familie intrasem pe neștiute (întotdeauna avem impresia că suntem cei dintâi care descoperă ceva anume și că fiecare experiență, începând cu nașterea și sfârșind cu moartea, e înspăimântător de unică), extind sau concentrează o funcție comună nouă, tuturor. Citirea literelor de pe o pagină nu este decât una dintre multiplele înfățișări ale acesteia. Astronomul care citește o hartă a stelelor ce au încetat să existe de multă vreme; arhitectul japonez care citește terenul pe care urmează să se construiască o casă, astfel încât s-o ferească de forțele rele; zoologul care citește urmele animalelor în pădure; jucătorul de cărți care citește gesturile partenerului, înainte de a pune pe masă cartea câștigătoare; dansatorul care citește însemnările coreografului și publicul care citește mișcările dansatorului pe scenă; țesătorul care citește desenul complicat al unui covor pe cale să fie țesut; cântărețul la orgă care citește simultan notele de pe trei portative; părintele care citește pe fața copilului semnele bucuriei, fricii sau uimirii; ghicitorul chinez care citește formele ancestrale pe carapacea unei broaște țestoase; îndrăgostitul care citește noaptea trupul iubitei sale pe sub cearșafuri; psihiatrul care-i ajută pe pacienți să-și citească visele confuze; pescarul din Hawaii care citește curenții oceanici prin simpla cufundare a mâinii în apă; țăranul care citește vremea pe cer – toți împărtășesc cu cititorii de cărți abilitatea de a descifra și a interpreta semne. Unele dintre aceste citiri sunt mai nuanțate, pentru că se știe că însemnele au fost create toamai în acest scop de către alte ființe omenești – notele muzicale sau semnele de circulație,

Un exemplu de Chia-ku-wen sau „scriitură pe os și scoică”, pe o carapace de broască-țestoasă, circa 1300-1100 î.e.n.

de exemplu – sau de către zei – carapacea broaștei țestoase, cerul nopții. Altele depind de noroc.

Și totuși, în fiecare dintre respectivele cazuri, cititorul este acela care percepe sensul; cititorul le atribuie sau le recunoaște obiectului, locului sau evenimentului o anumită citire posibilă; cititorul e acela care trebuie să dea sens unui sistem de semne, iar apoi să-l descifreze. Noi toți ne citim pe noi înșine și citim lumea din jurul nostru pentru a percepe dintr-o privire ce suntem și unde suntem. Citim ca să înțelegem ori ca să începem să înțelegem. Nu avem cum să nu citim. Cititul, aproape în aceeași măsură ca respirația, este o funcție vitală.

N-am învățat să scriu decât mult mai târziu, la șapte ani. Aș fi putut trăi, probabil, fără să scriu. Nu cred însă că aș fi putut trăi fără să citesc. Cititul – după cum am descoperit – vine înaintea scrisului. O societate poate exista – multe există – fără scris¹, dar nicio societate nu poate exista fără citit. Conform etnologului Philippe Descola², societățile care nu folosesc scrierea percep liniar timpul, pe când în societățile cu știință de carte acesta e perceput ca o acumulare; ambele tipuri de societăți se mișcă în astfel de scheme temporale diferite, dar la fel de complexe, prin citirea mulțimii de semne pe care le oferă lumea. Chiar și în societățile care își consemnează trecutul, cititul precedă scrierea; scriitorul în devenire trebuie să fie în stare să recunoască și să descifreze sistemul social de semne înainte de a le așterne pe hârtie. Pentru cele mai multe societăți cu știință de carte – pentru islam, pentru societățile evreiești și creștine, precum cea în care trăiesc și eu, pentru vechii mayași, pentru vastele culturi budiste – cititul se află la originea contractului social; a învăța să citesc a fost ritualul meu de trecere.

Îndată ce am învățat să descifrez literele, am citit tot ce găseam: cărți, dar și anunțuri, reclame, înscrisul mărunț de pe dosul biletelor de tramvai, scrisori făcute cocoloș în coșul de gunoi, ziare udate de ploaie, prinse sub bancă în parc, graffiti, coperta 4 a revistelor ținute în mână de alți cititori în autobuz. Când am aflat că Cervantes, dând curs dorinței nebune de a citi, lectura „chiar de n-ar fi să fie decât bucăți de hârtie aruncate pe jos”³, am știut exact ce-l îboldea să scoțcească așa în gunoaie. Această adulare a cărții (pe sul, pe hârtie sau pe ecran) este una dintre dogmele unei societăți cu știință de carte.

Islamul duce ideea chiar mai departe: Coranul nu este doar una dintre creațiile lui Dumnezeu, ci și unul dintre atributele lui, asemenea omniprezenței sau compasiunii lui.

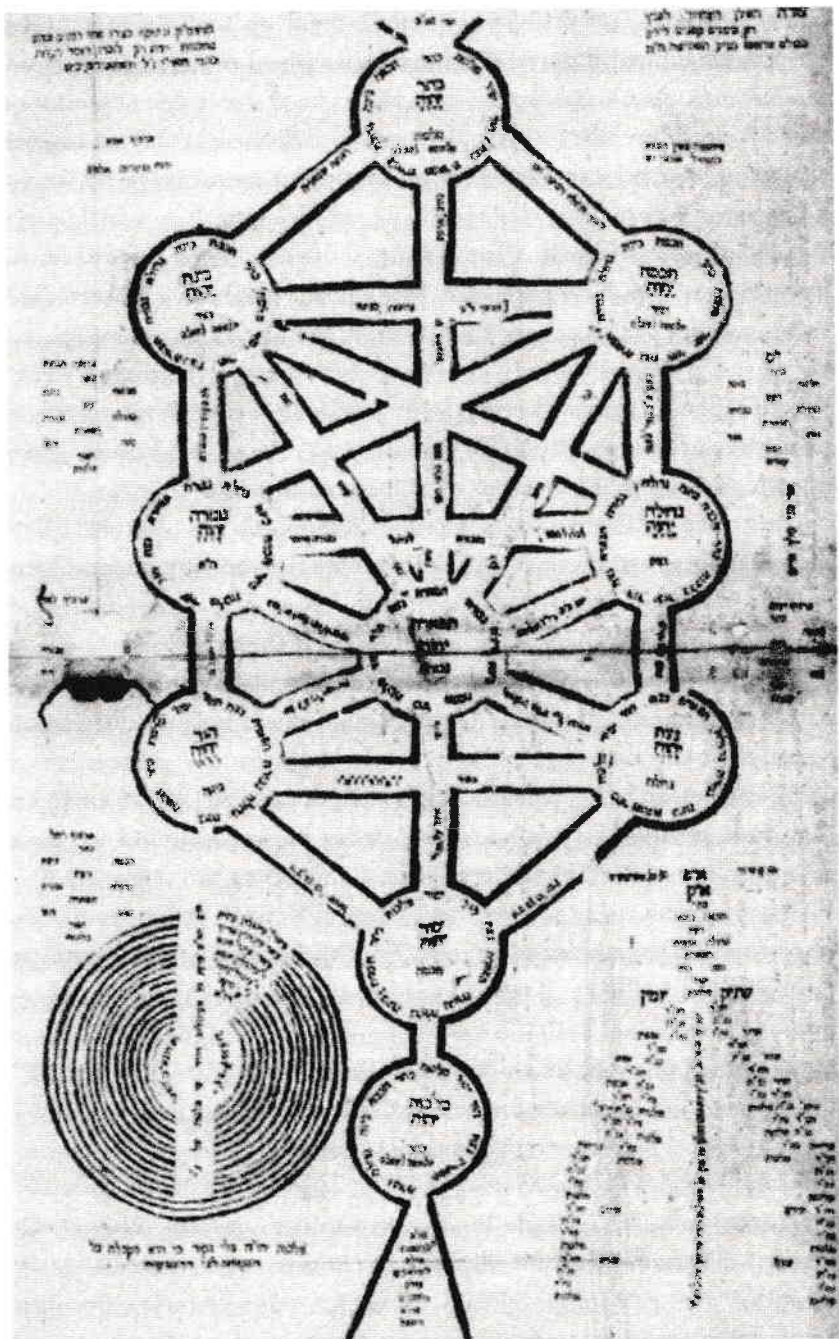
Primele mele experiențe au fost prin intermediul cărților. Mai târziu în viață, când dădeam peste un eveniment sau o împrejurare sau un personaj asemănător celor despre care citisem, aveam, de obicei, o senzație de *déjà-vu* ușor surprinzătoare și deopotrivă dezamăgitoare, pentru că îmi imaginam că ceea ce avea loc în acel moment mi se întâmplase deja în cuvinte, fusese deja numit. Cel mai vechi text ebraic de gândire sistematică, speculativă, care s-a păstrat – *Sefer Yetzirah* (*Cartea Formării*), scris cândva prin secolul VI – susține că Dumnezeu a creat lumea prin mijlocirea a treizeci și două de căi secrete ale înțelepciunii, zece *Sefirot* sau numere și douăzeci și două de litere⁴. Din *Sefirot* au fost create toate lucrurile abstracte; din cele douăzeci și două de litere au fost create toate ființele reale din cele trei straturi ale cosmosului – lumea, timpul și trupul omenesc. În tradiția iudeo-creștină, universul este imaginat ca o Carte scrisă, alcătuită din numere și litere; cheia înțelegerii universului stă în iscusința noastră de a le citi corect și de a stăpâni felul în care se combină; prin asemenea acțiuni învățăm să dăm viață unei părți din acest text colosal, imitându-ne astfel Creatorul. (Conform unei legende din secolul IV, înțelepții talmudici Hanani și Hoshaiah studiau o dată pe săptămână *Sefer Yetzirah* și, prin combinația adecvată de litere, dădeau naștere unui vițel de trei ani, pe care îl serveau apoi la cină.)

Pentru mine, cărțile erau transcrieri sau glose ale acelei colosale Cărți. Miguel de Unamuno⁵ vorbește, într-un sonet, despre Timp, al cărui izvor se află în viitor; viața mea de cititor mi-a dat o impresie similară de navigare împotriva curentului, impresia că trăiam ceea ce citisem. Strada din fața casei era plină de oameni răutăcioși, care-și vedeau de treburile lor obscure. Deșertul, care se întindea nu departe de casa noastră din Tel Aviv, unde am trăit până la vârsta de șase ani, era minunat, pentru că știam că exista un Oraș de Alamă îngropat sub nisipurile lui, chiar de cealaltă parte a drumului asfaltat. Jeleul era o substanță misterioasă pe care n-o văzusem niciodată, dar despre a cărei existență știam din cărțile lui Enid Blyton, și care nu s-a ridicat niciodată, nici când l-am gustat, în cele din urmă, la calitatea acelei ambrozii literare. I-am scris bunicii mele de departe, plângându-mă de vreun necaz minor

și gândindu-mă că ea ar putea fi sursa aceleiași magnifice libertăți pe care o gustau orfanii din cărți, atunci când descopereau rude de multă vreme pierdute; în loc să mă scape de necazuri, ea a trimis scrisoarea părinților mei, care s-au amuzat de lamentările mele. Credeam în vrăjitorie și eram sigur că, într-o bună zi, aveau să mi se îndeplinească trei dorințe, pe care nenumărate povești mă învățaseră cum să nu le irosesc. M-am pregătit pentru întâlniri cu stafii, cu moartea, cu animale vorbitoare, cu bătlăii; am făcut planuri complicate de călătorie către aventuroasele insule unde Sinbad urma să devină prietenul meu de suflet. Abia când am atins pentru prima oară trupul persoanei iubite, mulți ani mai târziu, mi-am dat seama că s-ar putea ca, uneori, literatura să nu fie la înălțimea faptului în sine.

Eseistul canadian Stan Persky mi-a spus odată că „pentru cititori, trebuie să existe un milion de autobiografii“, de vreme ce ni se pare că găsim, în cărțile pe care le citim, urme ale vieților noastre. „Să transcriem impresiile pe care le dobândim citind *Hamlet* an de an“, remarcă Virginia Woolf, „ar însemna practic să ne scriem autobiografia, pentru că, cu cât știm mai multe despre viață, cu atât mai multe ne deslușește Shakespeare din ceea ce știm.“⁶ Pentru mine a fost oarecum diferit. Dacă admitem despre cărți că sunt autobiografii, atunci ele sunt ca atare înainte să ți se întâmple ceva, iar eu am recunoscut întâmplări despre care citisem înainte în opera lui H.G. Wells, în *Alice în Țara Minunilor*, în lacrimogenul *Cuore* al lui Edmondo de Amicis, în aventurile lui Bomba, băiatul din junglă. Sartre, în memoriile sale, mărturisește cam aceeași experiență. Comparând flora și fauna descoperite în paginile Enciclopediei Larousse cu corespondentele lor din Jardin du Luxembourg, el constată că „la grădina zoologică, maimuțele erau mai puțin maimuțe, la Jardin du Luxembourg, oamenii erau mai puțin oameni. Platonician prin condiție, mergeam de la cunoaștere la obiectul său, găseam ideilor mai multă realitate decât lucrurilor, fiindcă ele mi se ofereau mai întâi și fiindcă se ofereau ca lucruri. În cărți am luat contact cu universul: asimilat, clasat, etichetat, gândit, redutabil încă“.⁷

Cititul mi-a oferit o scuză pentru a mă izola în intimitate sau, probabil, a dat un sens izolării ce-mi fusese impusă, deoarece, pe durata copilăriei mele, după ce ne-am întors în Argentina în 1955, am trăit de parte de restul familiei, în grija unei bone, într-o aripă separată a casei. Pe atunci, locul meu favorit pentru citit era pe podeaua camerei mele,

O pagină din textul cabalistic Pa'amon ve-Rimmon, tipărit în Amsterdam în 1708, înfățișând cele zece Sefirot.